

KUTADGU BİLİĞ’DEKİ BAZI DUYGU FİİLLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹

Serpil SOYDAN²

Aslı ÖZKAN³

Özet

Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib tarafından 1069 yılında yazılmıştır. Mesnevi türüne örnek teşkil eden bir eserdir. Kelime olarak, mesut olma bilgisi, terim olarak siyaset bilgisi anlamına gelmektedir. Altı bin altı yüz kırk beş beyitten oluşan alegorik ve sembolik bir eserdir. Akıl (ögdilmiş), adalet (Kün Togdı), devlet (Ay Toldı), kanaat (Odgurmuş) adı verilen dört sembolik şahıs konuşturularak bilginin önemi ve ideal insan tipi ortaya konulmaya çalışılmıştır. İslami Türk edebiyatının bilinen ilk büyük eseridir. Eserin, Mısır, Herat ve Fergana olmak üzere üç nüshası bulunmaktadır. Bu çalışmada, Kutadgu Bilig’deki mental fiillerden duygu fiilleri incelenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın amacı, fiilleri yükledikleri anlamlara göre değerlendirmeye çalışmaktır. Mental fiiller, anlambilim temeline dayalı olarak incelenmektedir. Anlambilim, dilde kodlanmış anlamlarla ilgilenmektedir. Anlam, bir kelimedenden, bir davranış veya olgudan anlaşılan şey, mânâ demektir. Düşüncelerin dille aktarılmasında ve dili kullananların çevreyi anlamlandırmasında kelimeler, gramatik yapılar ve edimsöz aletleri vardır. Bu yapılardan biri de fiillerdir. Bir fiil, fiziksel veya mental bir hareketle ilgiliyse, hareket fiili; özneyi tanımaya veya tanımlamaya yardım eden bir fiilse durum fiili olarak ifade edilir. Bu çalışmada, mental fiillerden duygu fiilleri, yapı ve tema bakımından incelenmeye çalışılmıştır. Tespit edilen duygu fiilleri; tema bakımından ızdırap-acı ifade eden fiiller, kaygı- endişe-telaş ifade eden fiiller, kibirlenme ve övünme ifade eden fiiller, korkma- ürkme-çekinme ifade eden fiiller olmak üzere dört başlık altında incelenmiştir. Yapı bakımından, kök, gövde ve birleşik fiiller olmak üzere üç başlıkta tasnif edilmiştir. Fiillerin eserde yer aldığı beyitler ve beyit anlamları fiilin hemen yanında verilmiştir. Toplamda yirmi dört fiil değerlendirilmiştir. Ayrıca fiillerin Divanu Lugati’t-Türk’te tanıklanıp tanıklanmadığı da incelenmiştir. Iızdırap ve acı ifade eden fiiller: kök hâlinde: emge-, esirke- ; gövde hâlinde: emget-, inçikla-, katıgla-, özel-; birleşik fiiller: isim + yardımcı eylemle oluşanlar: emgek kör-, firak bol-; kurallı birleşik fiiller: özelü bar-; Kaygı-endişe, telaş ifade eden fiiller: Gövde hâlinde: kadgur-, mungad-, munguk-; birleşik fiiller: isim + yardımcı eylemle oluşan fiiller: kadgu bol- ; kibirlenme ve övünme ifade eden fiiller: kök hâlinde: ög-, küwen-; gövde hâlinde: küwezlen-, ögdil-, ulugla-; Korkma, ürkme, çekinme ifade eden fiiller: kök hâlinde: kaç-, kork-; gövde hâlinde: belingle-, korkıt-; birleşik fiiller: isim + yardımcı eylemle oluşan fiiller: korklık bol-, tezig bol-.

Anahtar Sözcükler: Kutadgu Bilig, Yapı, Duygu Fiilleri, Övünme, Iızdırap.

AN EVALUATION ON SOME EMOTION VERBS IN KUTADGU BİLİĞ

Abstrack

Kutadgu Bilig, written by Yusuf Has Hacib in thousand sixty nints. Mesnevi is a work that exemplifies the type. As a word, the knowledge of being happy means the knowledge of politics as a term. It is an allegorical and symbolic work of six thousand six hundred forty-five couplets. Four symbolic individuals called mind (ögdilmiş), justice (Kün Togdı), state (Ay Toldı), persuasion(Odgurmuş) were introduced and the importance of knowledge and ideal human type were tried to be revealed. It is the first known work of Islamic Turkish literature. The work has three copies, Egypt, Herat and Fergana. In this study, emotion verbs from mental verbs in Kutadgu Bilig are tried to be examined. The aim of the study is to try to evaluate the verbs according to their meanings. Mental verbs are examined on the basis of semantics. Semantics deals with language-coded meanings. Meaning means meaning from a word, a behavior or a fact, meaning. There are words, grammatical structures and illocution instruments in the transfer of thoughts to the language and the use of language to make sense of

¹ Bu makale 7-9.11.2019 tarihinde Niğde’de düzenlenen Uluslararası Kapadokya Sosyal Bilimler Öğrenci Kongresinde sunulmuş bildirinin genişletilmiş şeklidir.

² Doç. Dr., Fen- Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, srp_syd78@hotmail.com, orcid no: 0000-0001-7180-8769.

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD,asliozkan01@hotmail.com, 0000-0001-8162-5472

the environment. One of these structures is verbs. If a verb is related to a physical or mental movement, the action verb; a verb that helps to recognize or identify the subject is expressed as a state verb. In this study, emotion verbs from mental verbs were examined in terms of structure and theme.

Affected verbs; in terms of theme, verbs expressing affliction-pain, verbs expressing anxiety-concern-disturbance verbs expressing arrogance and boasting, verbs expressing fear-frightening-shy are examined under four headings.

In terms of structure, root, stem and combined verbs are classified into three titles. The couplets in which the verbs take place in the work and the meanings of the couplets are given next to the verb. Twenty-four verbs were evaluated in total. It was also examined whether the verbs were witnessed in Divanu Lugati't-Türk.

Verbs expressing pain and suffering: base verbs: emge-, esirke-; stem verbs: emget-, mçıkla-, katıgla-, özel-; combined verbs: Name + auxiliary action consists of: emgek kör-, firak bol-;regular compound verbs: özelü bar-;Verbs expressing anxiety-concern-disturbance: stem verbs: kadgur-, mungad-, munguk; combined verbs: Name + auxiliary action consists of: kadgu bol-; verbs that express arrogance and boast: base verbs: ög-, küwen-; stem verbs: küwezlen-, ögdil-, ulugla-; verbs expressing fear, fright, shyness: base verbs: kaç-, kork-; gövde hâlinde: belingle-, korkıt-; combined verbs: Name + auxiliary action consists of: korklık bol-, tezig bol-.

Key words: Kutadgu Bilig, Structure, Mental Verbs, Boast, Suffering.

GİRİŞ

Mental fiiller, anlambilim temeline dayalı olarak incelenmektedir. Anlambilim, dilde kodlanmış anlamlarla ilgilenmektedir. Anlam, bir kelimedenden, bir davranış veya olgudan anlaşılan şey, mânâ demektir. Düşüncelerin dille aktarılmasında ve dili kullananların çevreyi anlamlandırmasında kelimeler, gramatik yapılar ve edimsöz aletleri vardır. Bu yapılardan biri de fiillerdir. Bir fiil, fiziksel veya mental bir hareketle ilgiliyse, hareket fiili; özneyi tanımaya veya tanımlamaya yardım eden bir fiilse durum fiili olarak ifade edilir. Bu çalışmada, mental fiillerden duygu fiilleri incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmaya örnek teşkil eden fiilleri tespit etmek için kaynak eser olarak Kutadgu Bilig kullanılmıştır. Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib tarafından 1069 yılında yazılmıştır. Mesnevi türüne örnek teşkil eden bir eserdir. Kelime olarak, mesut olma bilgisi, terim olarak siyaset bilgisi anlamına gelmektedir. Altı bin altı yüz kırk beş beyitten oluşan alegorik ve sembolik bir eserdir. Akıl (ögdilmiş), adalet (Kün Togdı), devlet (Ay Toldı), kanaat (Odgurmuş) adı verilen dört sembolik şahıs konuşturularak bilginin önemi ve ideal insan tipi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu eser, İslami Türk edebiyatının bilinen ilk büyük eseridir. Eserin, Mısır, Herat ve Fergana olmak üzere üç nüshası bulunmaktadır. Eserde tespit edilen fiiller dört başlık altında incelenmiştir. Tasnifler ve fiil örnekleri şöyledir:

1. Izdırap-Acı İfade Eden Fiiller

1.1. Kök Halindeki Fiiller

emge-: zahmet çekmek, eziyet çekmek. (DLT I, 284)

buşaklıg bile erke öwke yawuz
bu iki tutçı emger et öz (KB 332/48)

(Hiddet ve öfke insan için fenadır; bu ikisinin yüzünden vücut daima eziyet çeker.)

esirke- : acımak, eseflenmek. (DLT I, 306)

sanga birdi dünya esirkemedi
manga birmegeymü birigli idi (KB 3745/377)

(O sana, hiç esirgemedenden, acımadan dünya nimetlerini verdi; veren Rabbim bana da vermez mi?)

1.2. Gövde Halindeki Fiiller

emget- : yordurmak, zahmet çektirmek, eziyet etmek. (DLT I, 264)

kese sözledim söz eşitting anı

nelüg emgetür sen küçeyi mini (KB 3961/399)

(Sana kat'î sözümü söyledim, bunu duydun; neden sen işimi güçleştirip beni sıkıntıya sokuyorsun?)

ınçıkla- : inlemek, inildemek; sızlamak, şikâyet etmek. (DLT I, 214 < inçik-)

ökünçün yaturlar kör inçuklayu

küsep edgülükni ming arzu yiyü (KB. C. 6407/633)

(Bak, perişanlıkla inleyip yatarlar; bin iştiyak ile iyilik isterler.)

katıglan- : katlanmak, çabalamak. (DLT II, 268)

katıglan yangılma könilik yolın

yigitlik yawa úlma asgın alın (KB 360/50)

(Gayret et, doğruluk yolundan şaşma; gençliği heder etme, ondan faydalanmasını bil.)

özel- : ızdırap çekmek. (DLT III, 131)

manga öznesse kim özelip ölür

manga kim boyun egse arzu bolur (KB 678/84)

(Kim bana kafa tutarsa, ızdırap içinde mahvolur; kim bana boyun eğerse, arzusuna kavuşur.)

1.3.Birleşik Fiiller

1.3.1.İsim+Yardımcı Eylemle Oluşmuş Birleşik Fiiller

emgek : emek, zahmet, eziyet. (DLT I, 110)

emgek kör- : eziyet görmek.

kidin öngdün ong sol bolur bu turup

begin inçke tegrür bu emgek körüp (KB 2962/306)

(Onlar öne, arkaya, sağa, sola giderler; oralarda beylerini huzura kavuşturmak için, zahmet çekerler.)

firak: ayrılık. DLT (-), OTAL (2016: 307)'de, bu kelime Arapça kökenli bir kelime olarak gösterilir.

firak bol- : ayrı kalmak.

tiriglikle firak bolsa kawşur yana

tilep irteşü yandru tapşur yana (KB 6204/614)

(Sağ iken, ayrılışlar bile, insanlar yine kavuşurlar; isteyip arayarak, tekrar birbirleri ile buluşurlar.)

1.3.2.Kurallı Birleşik Fiiller

özel- : ızdırap çekmek. (DLT III, 131)

özelü bar- : ızdırap çekmek.

özelü barır men öz erksiz bolup

kutulgu yirim yok tiriglik bulup (KB 1096/127)

(Ben, elimde olmayarak ve istemeyerek gidiyorum; çünkü ölümden kaçıp sığınacak bir yerim yoktur.)

2.Kaygı, Endişe, Telaş İfade Eden Fiiller

2.1.Gövde Halindeki Fiiller

kadgur- : kaygılanmak. (DLT II, 192)

kılınç edgü tut nengke kadgurmagıl

kılınç edgü bolsa kelir neng tigil (KB 1305/148)

(Davranışlarını, işlerini iyileştir, her şeye kaygılanma. Davranış iyi olursa rahatlık gelir.)

mungad- : bunalmak, ihtiyaç duymak. (DLT II, 84)
ukuşsuz ökündü ayur ay ukuş
seningsiz mungadur men artuk öküş (KB 1859/203)

(Akılsız hayıflandı ve dedi: Ey akıl, sensiz ben çok bunalıyorum.)

munguk- : bunalmak, umutsuzluğa düşmek. (DLT III, 395-6)
mungukmuş kişiler ölümüg kolar
ölümüg koluglı er öldrü ölür (KB 2397/253)

(Ümitsizliğe düşen insanlar ölümü ararlar; ölümü isteyen kimse evvela öldürür, sonra ölür.)

2.2. Birleşik Fiiller

2.2.1. İsim+Yardımcı Eylemle Oluşmuş Birleşik Fiiller

kadgu: kaygı, düşünce. (DLT I, 106)

kadgu bol- : kaygılanmak.
sakinç kadgu bolsa yuluglar özüg
sewinç bolsa sewnür yaratur közüg (KB 4411/343)

(Düşünceleri kaygılansa kendisi üzülür. Sevinç olsa mutluluktan gözü parlar.)

3. Kibirlenme ve Övünme İfade Eden Fiiller

3.1. Kök Halindeki Fiiller

ög- : ögmek, medhetmek. (DLT I, 174)
ugan bir bayat ol kamugda oza
öküş hamd-u ögdi angar ok seza (KB 1/4)

(Her şeyden önce kadir ve bir olan Tanrı gelir, sonsuz hamd ve senâ da ancak ona layıktır.)

küwen- : güvenmek, övünmek. (DLT II, 157)
bu ödke ajun öz özinge bakıp
küwenip sewinip edinge bakıp (KB 81/25)

(Bu zamanda dünya, kendi kendine bakarak sevinip övünerek, hazinesini gözden geçirip...)

3.2. Gövde Halindeki Fiiller

küwezlen- : gururlanmak, kibirlenmek. (DLT I, 252-18)
bolu birse devlet küwezlenmegil.
usa edgülık kıl isiz kılmagıl (KB 1330/150)

(Saadete kavuşursan kibirlenme; kötülük etme, elinden geldiği kadar iyilik et.)

ögdil- : öğülmek, medhedilmek. (DLT I, 174-5, ög-)
ilig aydı edgü tuçı ögdilür
müni bu isizler ara sawlanur (KB. A. 909/108)

(Hükümdar söyledi: İyi daima övülür. Bu kötüler arasında kusuru söylenir.)

ulugla- : yüceltmek. (DLT I, 304)
ulugug ulugla küdez hurmeti

sanga kelge devlet ulugluk kutı (KB 4151/418)

(Büyüğü büyük tut, onun itibarını gözet, sana da devlet ve ululuk saadeti gele...)

4. Korkma, Ürkme, Çekinme İfade Eden Fiiller

4.1. Kök Halindeki Fiiller

kaç- : kaçınmak, kaçmak, sakınmak. (DLT I, 12)

manga urmasa ök mini tutaçtı

keyik teg kaçar men kim ol yetteçi (KB 722/89)

(Beni tutan beni engellemezse, ben geyik gibi kaçırım; bana kim yetişebilir.)

kork- : korkmak. (DLT II, 312)

anı kördi erse bu ay toldı çın

katıg korktı özke kodı aldı tın (KB 773/94)

(Onu görünce Ay-Toldı, gerçekten, çok korktu ve nefesi kesildi.)

4.2. Gövde Halindeki Fiiller

belingle- : korkmak, ürmek. (DLT III, 409)

sıkadım sewittim köngül birdi terk

takı ma belingler birerde yire (KB 6618/652)

(Sevdirdim, ısındırdım, çabucak bana gönül verdi; yine de ara-sıra ürküyor, korkuyor.)

korkıt- : korkutmak. (DLT II, 339)

baka tursa artuk anın korku tur

kalı korkmasa sen küçün korkıtur (KB 656/81)

(Sana fazla bakarsa, onun bakışından kork; eğer korkmazsan, o seni korkmağa mecbur eder.)

4.3. Birleşik Fiiller

4.3.1. İsim+Yardımcı Eylemle Oluşmuş Birleşik Fiiller

korklık : korkak. (DLT III, 370)

korklık bol- : korkak olmak.

sakınuk kişi köngli korklık bolur

köngül korksa begler işig tüz kılur (KB 1986/216)

(Takva sahibi, hataya düşmemek için, daima titiz davranır; böyle titiz hareket eden beyler doğru iş görürler.)

tezig: ürkem, ürkümüş, korkmuş. (DLT I, 387)

tezig bol- : ürmek.

kezigçe kelir kör bu devlet kurı

tezig ol yayıg hem bolur terk karı (KB 4760/476)

(Bu saadet nöbeti, bak, sıra ile gelir; o dönemdir, ürkem olur, bir de çabuk ihtiyarlarlar.)

SONUÇ

Kutadgu Bilig'de tespit edilen duygu fiilleri; tema bakımından; ızdırap-acı ifade eden fiiller, kaygı- endişe-telaş ifade eden fiiller, kibirlenme ve övünme ifade eden fiiller, korkma- ürkme-çekinme ifade eden fiiller olmak üzere dört başlık altında incelenmiştir. Yapı bakımından, kök, gövde ve birleşik fiiller olmak üzere üç başlıkta tasnif edilmiştir. Toplamda yirmi altı fiil değerlendirilmiştir.

Ayrıca fiillerin Divânû Lugati't-Türk'te tanıklanıp tanıklanmadığı da incelenmiştir. İzdırap ve acı ifade eden fiiller: kök hâlinde: emge-, esirke-; gövde hâlinde: emget-, mçıkla-, katıgla-, özel-; birleşik fiiller: isim + yardımcı eylemle oluşanlar: emgek kör-, firak bol-; kurallı birleşik fiiller: özelü bar-; kaygı-endişe, telaş ifade eden fiiller: gövde hâlinde: kadgur-,mungad-, munguk-; birleşik fiiller: isim + yardımcı eylemle oluşan fiiller: kadgu bol-; kibirlenme ve övünme ifade eden fiiller: kök hâlinde: ög-, küwen-; gövde hâlinde: küwezlen-, öğdil-, ulugla-; korkma, ürkme, çekinme ifade eden fiiller: kök hâlinde: kaç-, kork-; gövde hâlinde: belingle-, korkıt-; birleşik fiiller: isim + yardımcı eylemle oluşan fiiller: korklık bol-, tezig bol.

Kutadgu Bilig'de elde edilen veriler sayısal açıdan değerlendirildiğinde; ızdırap- acı ifade eden fiiller ile korkma, ürkme, çekinme ifade eden fiillerin diğerlerine göre daha çok sayıda kullanıldığı görülmektedir. Şöyle ki: İzdırap- acı ifade eden fiiller: 9; kaygı ve endişe ifade eden fiiller: 4; kibirlenme ve övünme ifade eden fiiller: 5; korkma, ürkme, çekinme ifade eden fiiller:

KAYNAKLAR

- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig I-Metin*, TDK Yay.
- Arat, R. R.(1979). *Kutadgu Bilig III-İndeks (İndekse haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce)*, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Arat, R. R. (1994). *Kutadgu Bilig II-Çeviri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Atalay, B. (1998). *Kâşgarlı Mahmud-Divânü Lûgât-it-Türk. Dizin*, Ankara: TDK Yay.
- Devellioğlu, F. (2016). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yay.